

ДВІ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ АРХАЇЧНИХ СУСПІЛЬСТВ: ТРИПІЛЛЯ – КУКУТЕНІ ТА ШУМЕР V – III ТИС. ДО Н.Е.

Проблема зародження цивілізації з середовища ранньоземлеробських культур – одна з найбільш цікавих у давній історії. За К. Клакхолмом існують три формальні ознаки цивілізації – монументальна архітектура, міста і писемність¹. Шлях до чіткого проявлення цієї тріади був довгим і, як покажемо далі, не обов'язковим для архаїчних суспільств.

Нео – енеолітична ойкумена ранніх землеробів і скотарів була дуже великою. До неї входили Китай, Іран, Близький Схід, Північний Ірак, Мала Азія, Балкани, Центральна і Південно-Східна Європа. Археологічні культури цих земель мали певні (часто досить суттєві) відмінності, але, в той же час, вони за низкою ознак є принципово подібними. Ранні землероби, в межах конкретної культури, будували подібні один до одного будинки, які різнилися між собою, переважно, розмірами. Посуд виготовлений без гончарного круга був багато орнаментований. Поховання, якщо вони є, не відрізняються за багатством. Знаменитий «золотий» некрополь біля Варни також не є винятком. Там у всіх могилах є золоті і мідні вироби².

Розглянемо в якості прикладу у світлі тріади археологічних ознак цивілізації культуру Трипілля – Кукутені, яка знаходилась на територіях сучасної Румунії, Молдови, України, і шумерські номи («кі»). Такий підхід вважаємо достатньо актуальним, адже сьогодні спостерігаються спроби модернізації Трипілля – Кукутені. Її досягнення порівнюються з месопотамськими. Існують навіть намагання пов'язати праісторію цих двох культурних явищ поміж собою.

Розпочнемо з архітектури. Трипільські будинки вже на ранніх етапах розвитку культури були наземними, мали прямокутну видовжену форму, стіни будували з глини і дерева, можливо, на кам'яних основах і мали розміри 13 – 14 x 4,5 м, 18 – 19 x 8 м³. Такими були будинки на ранньотрипільському поселенні Бернашівка, яке датується зараз за радіокарбонним методом 5 367± 56 р. до н.е. (Cal B.C.), (Ки 6 670); 5 450±65 р. до н.е. (Cal B.C.) (Ки 6681)⁴.

В цілому у ранньотрипільських поселеннях переважають невеликі будівлі, довжиною 7 – 10 м. і шириною 3 – 5 м. Часто зустрічаються житла середніх розмірів, довжиною 12 – 15 м. Трапляються будинки і більших розмірів⁵. Існували також легкі наземні і заглиблені житла – напівземлянки, або землянки⁶.

Всі наземні будинки конструктивно подібні. Важко сказати, які були їхні екстер'єри, тому археологічно єдиним критерієм їхньої відмінності є розміри споруди.

У будинках робили печі, місця для помолу зерна, столики, лежанки, вівтарі, перегородки. Як вважає М.Ю. Відейко, конструктивно будинки Раннього Трипілля не відрізняються від пізніших жител⁷. Подібні за архітектурою будинки розташовувалися по колу, овалу, рядами, або хаотично. Архітектурних доміант на трипільських поселеннях ми не спостерігаємо.

Серед трипільців іде дискуссія про кількість поверхів будинків⁸. Прибічники двоповерховості не вважають ці споруди архітектурною доміантою серед маси одноповерхових. Навпаки, реконструюються цілі житлові стіни з двоповерхових будівель на великому поселенні Майданецьке⁹ (рис.1), датоване за радіокарбонном 3 679±43 р. до н.е. (Cal B.C.), (Bln – 2087); 3 226±163 р. до н.е. (Cal B.C.), (Ки 1212)¹⁰.

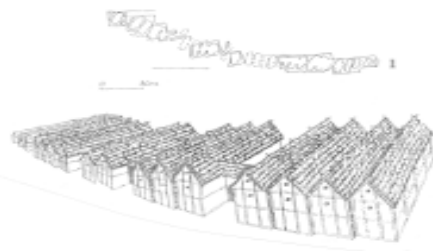

Рис 1. Житлова стіна поселення Майданецьке (за М.Ю. Відейко. M.Videiko.1994)

Таким чином, житла трипільців не дають підстав для висновків про майнову і, відповідно, соціальну нерівність членів тогочасного суспільства. Навпаки, вони свідчать про дивовижну однорідність носіїв трипільської культури. Можливо, керівники або організатори різних робіт не вимагали побудови для себе жител, які би дуже різнилися за архітектурою і розмірами від будинків інших мешканців поселення. Так само і рядові жителі не вважали за необхідне таке виділення осель своїх керівників.

Суспільне і релігійне життя населення трипільських поселень вимагало певних місць, де би могли проводитися зібрання і відбуватися певні ритуальні дії. Їх час від часу знаходять археологи. За формальними ознаками екстер'єрів вони не відрізняються від інших будівель, лише інтер'єри вказують на їхнє не житлове призначення.

Наприклад, споруда № 5 у Шкарівці (3 815 ± 111 – 3 492±153 рр. до н.е. (Cal В.С.)¹¹ в інтер'єрі мала глинобитний подіум, на якому знаходилися підвищення. Дослідниця цього поселення О.В. Цвек інтерпретує їх як вівтарі. У північній частині будівлі, біля подіума, було виявлене ще одне підвищення. У північно-західному куті знайдено відкрите вогнище. Вздовж східної стіни зафіксована вимостка висотою до 10 см на якій стояв посуд. У південне – східному куті приміщення неподалік від підвищення було розташоване округле заглиблення з глиняною обмазкою, на дні якої знаходилася велика миска і кубок (рис.2)¹².

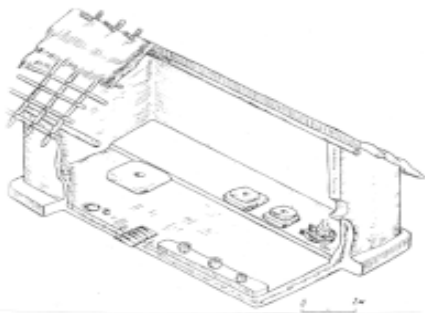

Рис.2. Шкарівське святилище (за О.В. Цвек. 1993)

Площадка № 7 поселення Коновка на Середньому Подністров'ї інтерпретується дослідниками як культова споруда. Критерієм цього є розташування вказаної площадки у центрі поселення, наявність у ній глиняних прямокутних підвищень, виявлення біля них великої кількості пластики (76 екз.), а також відсутність відходів виробництва і господарської діяльності¹³.

Комплекс "М" розмірами 24 x 7 м вже згадуваного поселення Майданецьке розглядається археологами як двоповерхова споруда, на другому поверсі якої було два приміщення – велике і менше. У більшому по периметру вздовж стін видно залишки лави, пофарбованої у червоний колір. У меншому

приміщенні червоною фарбою була вкрита вся підлога. Кожне приміщення опалювалося відкритим вогнищем, були знайдені зернотерки і столовий посуд¹⁴. Вся споруда вважається місцем на зібрання громади і святилищем для групи мешканців Майданецького¹⁵ (рис. 3).

Будівлі, які дослідники інтерпретують як святилища, знайдені і на інших поселеннях культури Трипільля – Кукутені.

Цікавим є той факт, що вівтарі (глиняні підвищення, прямокутні або округлі) часто знаходять у будинках, які вважаються житловими. Наприклад, у Майданецькому з 26 споруд вівтарі є у 11, ще у 10 їхня наявність або відсутність не визначена¹⁶.

Велика кількість вівтарів у будинках вказує на те, що домашні ритуали були розповсюдженим явищем у релігійному житті трипільців. У них брали участь лише мешканці окремого будинку. Практично кожне житло відігравало роль святилища. Зведення трипільських святилищ не потребувало великих затрат людських і матеріальних.

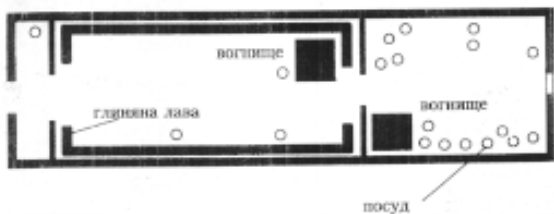

Рис. 3. Комплекс "М" (за М.Ю.Відейко. 2000)

Їх не планували зробити архітектурною доміантою поселень, як це було приблизно у цей час в Месопотамії.

У Південному Іраці в 4 927 р. до н.е. (Cal B.C.), (P 1498), 4 870 – 4 770 рр. до н.е. (Cal B.C.) (H 138/123)¹⁷ продовжувався розвиток убейдської культури, за висловом Дж. Мелларта прелюдії шумерської цивілізації¹⁸. Розвиток цієї культури був би неможливим без поливного землеробства, для чого потрібні були канали.

Осередком, який втілював ідеологічну єдність общини і брав на себе функції господарського керівництва став храм. Він майже з самого початку був монументальним, що помітно відрізняло його від інших будівель, хоча плани житлових будинків в цілому були подібні до сакральних споруд¹⁹.

В Ерідю храм будували на платформі, збудованій із забутованих більш раніших споруд. Загальні розміри храму Ерідю VI – 23,5 x 12,5 м., розміри платформи на якій він стояв – 26.5 x 16 м. Масивні стіни ззовні були декоровані пілястрами²⁰ (рис.4). Група монументальних храмів убейдського часу розкопана в шарі XIII Тепе Гаври²¹ і в Тель-Укейрі²².

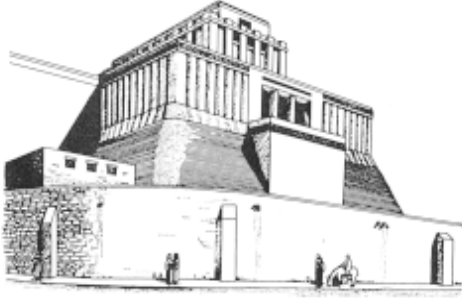

Рис. 4. Храм в Ерідю VI (за Varga Domokos. 1973)

Традицію будівництва монументальних храмів продовжували в Месопотамії шумер. Сьогодні дослідники Сходу все більше приймають до уваги шумерсько-вавілонську традицію, згідно з якою спорудження храмів передувало створенню міст²³.

Найдавніші храми Урука (шари V – IV б) знайдені в межах священної огорожі Е – Ани, є величними спорудами.

Один із них (у шарі V) можливо храм Інани покровительки Урука і округи мав розміри 75 x 29 м²⁴. Білий храм (так ця споруда була названа німецькими археологами, які її досліджували), був побудований на цоколі з вапняку. Його привезли здалека спеціально для цієї споруди. Неподальк знаходився ще один архітектурний комплекс – Червоний будинок. Це великий замкнений стіною двір. За стінами, прикрашеними трьохкольоровою мозаїкою, перед двором була розташована площадка із сиріої глини, на якій стояли круглі колони, теж оздоблені мозаїкою²⁶.

У наступному шарі VI “а” знову знаходимо два розташованих поруч храми. Один із них мав розміри 83 x 53 м., а другий – 55 x 22 м²⁷. Радіокарбонне датування цього шару 2 815 ± 85 р. до н.е. (дата не калібрована)²⁸. Шар XVII храму Інани в іншому шумерському місті Ніппурі, датованій приблизно цим часом 2 722±74 р. до н.е. (P 530), калібрована дата – 3 350 р. до н.е.²⁹ Очевидно, що до цього часу належить і шар IV “а” Урука комплексу Е – Ани.

Фасад більшого храму прикрашено пілястрами. Дещо далі знаходився храм, стіни якого були зведені на вапняковому фундаменті, були складені з брил природнього гіпсу, ззовні і зсередини оздоблені мозаїкою. Це єдина кам’яна споруда в історії архітектури давньої Месопотамії³⁰ (рис.5). Плити вапняку використовувалися у фундаментах храму в Ерідю II³¹.

Рис. 5. Храм на кам’яному цоколі. Урук VI (за Julius Gy. Hajnoci. 1986)

У пізнішому Уруці (шари III/II) священна ділянка Е – Ани досягла розквіту і займала 9 га площі³². Тут на високій

платформі висотою 10 м і розмірами 50 x 46 м був збудований Білий храм бога Ана розмірами 22 x 16 м³³ (рис.6). Спорудження подібних будівель вимагало значних зусиль великої кількості людей. Підраховано, що для побудови Білого храму була необхідна безперервна праця 1500 чоловік впродовж 5 років³⁴.

Монументальні храмові споруди періодів Урука IV і Урука III (або Джемдет – Насра) знайдені в Урі, Телль – Укейрі, Еріді, Джемдет – Насрі³⁵.

Храмові комплекси, за думкою В.М. Массона, символізували важливе суспільне і економічне положення храмової організації і храмових господарств в яких концентрувався весь продукт іригаційного землеробства. Верховний жрець стояв на чолі адміністрації, що керувала практичною життєдіяльністю людей згрупованих довкола великих центрів, які для цього часу можна назвати храмовими містами³⁶.

Лише за одною археологічною ознакою цивілізації – наявністю, або відсутністю монументальної архітектури – стає очевидною значна відмінність релігійної і соціальної організації Шумеру (часу Урука IV – Джемдет – Насра) та культури Трипілля-Кукутені. У кожному трипільському будинку проявлялося, за термінологією М. Еліаде, священне, до якого мав доступ кожен мешканець поселення. У міфології це описується як час коли Небо і Земля були близькими. Боги і люди вільно спілкувалися між собою³⁷.

Відкритість священного для всіх – одна з ознак партнерського суспільства. Цей термін запропонований Р. Ейслер для архаїчних суспільств, побудованих не за моделлю володарювання і ієрархічності³⁸.

Для ієрархічного суспільства властиве обмеження доступу до священного для маси віруючих. Про це говорять малі розміри частин храмів, де вони могли знаходитися. Особливо зменшуються вони в шумерських храмах під час переходу від періоду Урук – Джемдет-Наср до Ранньодинастичного. Небо і Земля остаточно розділилися. Боги тепер являлися лише вибраним героям, жерцям та царям, інші ж члени суспільства могли спілкуватися з богами лише в храмах і за посередництвом жерців, які мали величезний авторитет саме завдяки здібності знаходитися біля священного.

Як відомо з писемних джерел, велич богів переживалася як влада, що межувала з жахом, влада, яка нав'язувала свою волю³⁹. Боги наказували розпочати побудову храму, розпочати війну або припинити її, вводити нові закони та звичаї⁴⁰.

Інша ознака суспільства, побудованого за моделлю володарювання – його різке розшарування, що у Шумері призвело до перших соціальних конфліктів і початку періоду воєн міст-держав поміж собою. Наприкінці першого етапу ранньодинастичного періоду довкола Урука була споруджена стіна⁴¹.

Друга формальна ознака цивілізації – міста. Архітектурною доміантою перших міст Шумеру були монументальні храми, чого, як ми бачили, немає на жодному поселенні культури Трипілля-Кукутені приблизно цього ж часу.

Натомість, трипільські поселення, особливо у Буго – Дніпровському межиріччі, мали величезні розміри: Веселий Кут – 150 га., Доброводи – 250 га, Майданецьке – 270 га, Чичеркозівка – 300 га, Тальянки – 450 га⁴². За площею вони значно перевищували шумерські міста (де, наприклад, Урук займав площу 45 га⁴³) і концентрували, за

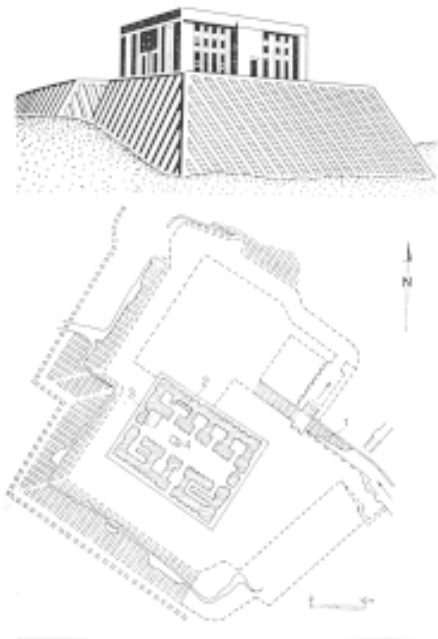

Рис. 6. Білий храм бога Ана.
Урук III/II (за Antoni
Mierzejewski. 1981)

підрахунками В.О. Круца, значну кількість населення. Так, у Доброводах жило біля 8 тис. чоловік, у Майданецькому – біля 9 тис., у Тальянках – більше 14 тис. чоловік⁴⁴. Зважаючи на це, такі дослідники, як М.М. Шмаглій і М.Ю. Відейко вважають їх протомістами.

Що викликало таку концентрацію населення у великих трипільських поселеннях зараз невідомо. Очевидно, що причини цього відмінні від месопотамських, де концентрацію населення у містах викликала потреба побудови ірригаційних каналів, а ідеологічними організаторами цих масштабних робіт були храми.

Вважається, що трипільці у своїх поселеннях жили не довго. Так, час існування Тальянок визначається в 50 років⁴⁵, а Майданецького – не менше 100 років⁴⁶. Отримані вже згадувані тут радіовуглецеві дати дозволяють або розширити час існування Майданецького майже на 450 років, або ж запропонувати гіпотезу про те, що Майданецьке заселялося два рази. Більш архаїчні і пізніші розписи посуду, очевидно, свідчать на її користь.

Тогочасне трипільське населення було напівкочовим. Після виснаження землі вони пересувалися на інші ділянки⁴⁷.

Таким чином, характерних ознак міста, інституту суспільства побудованого за моделлю володарювання таких як довга осілість, монументальна архітектура, яка би свідчила про різкий поділ його мешканців і монополію певних осіб на відправу ритуалів, а також адміністративних функцій ми не бачимо.

Можливо, що партнерське суспільство взагалі не потребує міст. Влада, якщо вона і була, не відрзнялася символічно (тобто знаково) від інших членів суспільства.

Ще одна ознака цивілізації – писемність. Її відомий культуролог Ю.М. Лотман розглядав як форму пам'яті, яка виводиться з того, що у суспільстві вважається вартим запам'ятати. Для пам'яті, яка орієнтована на збереження ексцесів, випадків писемність необхідна. Кількість текстів постійно зростає. У них фіксуються окремі випадки – накопичення майна, його передача, спадщина, вирішення різних суперечок. Для писемної свідомості, зазначає Ю.М. Лотман, властива увага до результатів⁴⁸.

Саме такими причинами обумовлено виникнення писемності у ранньому Шумері, який розвивався за моделлю володарювання. Про це свідчать найраніші прочитані шумерські тексти з Джемдет-Насра: «і рабиня дому (бога) Енті», або «і рабиня дому Ебіха»; «Жрець (бога) Енліля», «Правитель (або жрець) Ніппура»⁴⁹.

Спочатку шумерська писемність була мнемоничною, де кожен знак – малюнок міг означати слово, за яким стояв предмет, що був зображений, або кожне слово, яке асоціативно пов'язувалося з цим предметом. Але така система знаків ще довго не була справжньою писемністю, тобто системою графічної передачі мови. Для передачі найпростіших господарських повідомлень вистачало і цих простих засобів. Лише десь з середини III тис. до н.е. шумерські писці почали вживати більшість граматичних показників, що дозволило читати і передавати, досить складні тексти⁵¹.

Як зазначають дослідники, система шумерської писемності практично тотожна на півдні Месопотамії в Е – Ані, на півночі в Джемдет-Насрі і навіть північніше, на городищі Хабуба -Кабіра. Складається враження, що писемність була винайдена одночасно в одному центрі і звідти в готовому вигляді розповсюджена по містам Месопотамії. Вона складалася з 940 знаків, з яких 49 використовували для рахування⁵³.

Другий тип пам'яті намагається зберегти повідомлення про порядок, а не про порушення, про закони, а не про ексцеси⁵⁴.

Суспільство, орієнтоване не на збільшення текстів, а повторення раз і назавжди існуючих істин, розвивається за іншою моделлю, не володарювання, а партнерства.

Світ, орієнтований на запам'ятовування, насичений символами. Ю.М. Лотман зазначав, що поява писемності не ускладнила, а навпаки спростила семіотичну структуру культури⁵⁵.

Знаки Трипільля-Кукутені на ранньому етапі розвитку культури, ймовірно, походять з балканського середовища, а саме – культури Вінча – Тордош. На це вказують, скажімо, графеми на посудині з Бернашівки або Ерестегхіна⁵⁶.

Балканські знаки в багатьох випадках виходили за межі орнаментальних схем,

вони зображувалися у вигляді лінійних «написів» на покришках, стінках і денцях посуду, глиняних фігурках і навіть табличках. Графеми вже не деталізовані, а являють собою схематичні знаки.

Пізніші трипільські знакові системи, за виключенням дуже простих графем, майже не подібні до балканських. Якщо не брати до уваги хронологічну відстань між культурою Вінча (середина-кінець V тис. до н.е.), пізнім Трипіллям – Кукутені (перша половина якого датується серединою – кінцем V тис. до н.е.) і періодом Урук III – Джемдет Наср (кінець IV тис. до н.е.), то подібність між вінчанськими і трипільськими знаками (поселень Буго-Дніпровського межиріччя т. з. томашівської групи) складає 9,5 % ; вінчанськими і шумерськими – 5,2 % , трипільськими і шумерськими – 6,5 %.

Мала формальна подібність між знаковими системами трьох культурних регіонів свідчить, що вони розвивалися самостійно, кожна своїм шляхом.

В основі пізньої трипільсько-кукутенської знакової системи лежать 12 простих

Рис. 7. Базові знаки трипільсько-кукутенської знакової системи.

графем (рис. 7). Складні знаки – поліграми формувалися, як правило, завдяки монтажеві цих графем поміж собою

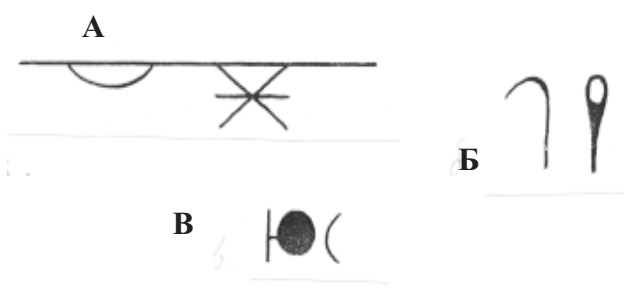
Майже всі трипільські знаки розташовані у схемах розпису, які організують їх у системи. Випадки, коли прості знаки намальовані поза ними дуже рідкісні (рис. 8), а лінійне зображення знаків поза орнаментами – унікальні. Нам відомо лише три такі комбінації (рис. 9) – на зовнішній стороні миски з Майданецького, на кубці з

Незвісько III	1																	
Володимирівка	1			1														
Ворошилівка																		
Коржова																		
Мерешовка Четецуе																		
Черкасів Сад II				1	1													1
Чечельник	1																	
Петрени	1																	
Липчани																		
Стіна IV																		1
Бернашівка II	1	1																
Сушківка		1																
Доброводи																		1
Чичеркозівка				1														1
Тальянки	5	1																1
Майданецьке	1																	1
Томашівка																		1
	1																	

Рис. 8. Трипільсько-кукутенські знаки, зображені поза орнаментами

Бернашівки II і на фрагменті посудини з Чичеркозівки. Жодних глиняних табличок, довгих лінійних «написів» трипільськими знаками не виявлено.

У генезі знакової системи Трипілля-Кукутені можна виділити два моменти. Перший – закріплення за простими графемами певних значень (або семантичних полів цих значень) і передача їх у часі, а також закріплення правил їхнього монтажу у блоки – поліграми.

Прості графеми використовувалися досить часто. Другий – поява великої кількості складних поліграм, переважна більшість яких траплялась лише один раз. Це свідчить про те, що їхнє закріплення і масове використання, як це було з простими графемами ще не відбулося.

У виявленні правил функціонування трипільських знакових систем важливу роль відіграють матеріали з масштабних розкопок великих поселень

Рис. 9. “Лінійні” зображення трипільських знаків.

- а) Майданецьке
- б) Бернашівка II
- в) Чичеркозівка

Майданецьке і Тальянки. Тут, завдяки більше ніж двадцятирічній праці Трипільської комплексної експедиції під керівництвом М.М. Шмаглія (Майданецький загін) та В.О. Круца (Тальянківський загін), розкопані цілі ділянки кільцевих структур поселень. Особливо довга ділянка, яка складалася з 21 будівлі, досліджена на поселенні Майданецьке⁵⁸. Це дало можливість прослідкувати використання знаків на мальованому посуді у кожному житлі.

У результаті стало очевидним, що загальними для всіх будинків були не складні поліграми – блоки, а прості знаки, також форми посуду і часто вживані схеми розпису. Щодо поліграм блоків, то кожен із них був, переважно, властивим кожному окремому будинку. Загальними були лише правила їхнього монтажу.

Мабуть, у кожному будинку була людина (або люди), яка, знаючи прості знаки і дотримуючись правил монтажу, могла створювати нові їхні комбінації Вони були відомі невеликій групі людей, які належали до певної соціальної або культурної спільності. В інших випадках поліграми були своєрідними знаками виділення одного будинку серед інших.

Важливим індикатором наявності писемності є показники кількості використання знаків. Проведений аналіз показав, що у трипільсько-кукутенських знакових системах кількість використань знаків більше одного разу не перевищувала 37 %, знаки, які використовувалися більше 5 раз складали 11 %, більше 10 раз – 7 %, а більше 20 раз використовувалося лише 3 % знаків. Більшість трипільсько-кукутенських знаків трапилося лише один раз (рис.10). У випадку наявності у трипільців писемності знаки використовувалися би набагато частіше.

Все це свідчить про те, що трипільсько-кукутенські знакові системи були своєрідною піктографією, яка слугувала, ймовірно, засобом магічного зв'язку з вищими силами. Як зазначає О.М. Карапет'янц, спілкування з духами і богами є першою спробою передачі інформації у часі⁶⁰.

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновки, що культура Трипілля – Кукутені розвивалася за партнерською моделлю. Для такого суспільства характерна рівність усіх його членів перед Священним, всі мали вільний доступ до ритуалів, які проводилися в багатьох місяцях на поселенні. Домінанта певних особистостей не обмежувала суспільство, не вимагала витратити зусилля для свого і виділення (побудови храмів, палаців створення багатих поховань).

Рівність членів суспільства не потребувала чіткої фіксації майна, закріплення і пам'яті про нього, тобто не вимагала створення писемності.

Рис. 10. Кількість використаних трипільсько-кукутенських знаків

Пам'ятка	посуд	всього	різні	> 1	> 2	> 3	> 4	> 5	> 10	> 20
Незвісько III	515	144	78	22 28%	13 16%	8 10%	4 5%	3 3%	1 1%	1 1%
Ворошиліва	144	46	29	11 37%	5 17%	1 3%				
Володимирівка	447	296	108	33 30%	17 15%	12 11%	9 8%	8 7%	4 3%	2 1%
Пішана	95	65	43	6 13%	4 9%	3 6%	3 6%	3 6%		
Конопка	157	163	85	20 29%	14 16%	10 10%	8 9%	5 5%	2 2%	
Колодисте	56	49	33	3 9%	1 3%	1 3%	1 3%	1 3%	1 3%	
Сушківка	124	110	53	9 16%	5 9%	3 5%	2 3%	2 3%	2 3%	1 1%
Доброводи	108	76	40	13 32%	5 12%					
Чечеркозівка	97	64	36	11 30%	2 5%	2 5%	2 5%	2 5%	1 2%	
Тальянки	833	536	189	60 31%	44 23%	31 16%	26 13%	21 11%	11 5%	3 1%
Тальяне II	65	66	37	13 35%	7 18%	5 13%	3 8%	1 2%		
Майданецьке	1259	1002	280	78 27%	52 18%	37 13%	32 11%	29 10%	11 3%	7 2%
Томашівка	227	185	67	24 35%	16 23%	11 16%	8 11%	7 10%	5 7%	1 1%
Черкасів Сад II	272	171	83	22 26%	12 18%	10 12%	8 9%	6 7%	1 1%	
Чечельник	245	148	82	20 24%	9 10%	7 8%	5 6%	5 6%		
Петрени	207	212	104	31 29%	21 20%	9 8%	8 7%	6 5%	4 3%	
Бернашівка II	929	694	194	60 30%	39 20%	32 16%	25 12%	22 11%	13 6%	6 3%
Штанці Б	185	189	82	23 28%	12 14%	9 10%	5 6%	5 6%	3 3%	
Липчани	96	79	55	9 16%	5 9%	4 7%	3 5%	2 3%		
Більче Золоте Парк III	30	16	14	2 14%						
Стіва IV	220	145	78	20 25%	12 15%	11 14%	7 8%	5 6%	1 1%	
Валя Лупулуй II	30	71	47	9 19%	4 8%	2 4%	1 2%	1 2%	1 2%	
Варваровка XV	165	137	89	18 20%	14 15%	7 7%	5 5%	2 2%		
Ханкауці I	152	205	149	22 14%	11 7%	5 3%	4 2%	3 2%	2 2%	
Старі Бодракі	218	213	149	33 22%	16 10%	9 6%	5 3%	1 1%		
Конопка пл. 1, 2	81	67	48	12 25%	6 12%	1 2%				
Кошилівці Обоз	79	35	35							
Тиргу Окна-Подей	89	79	54	10 18%	6 11%	4 7%	1 1%			
Жванець	519	286	131	37 28%	24 18%	19 14%	12 9%	11 8%	3 2%	1 1%
Усатове	27	64	51	8 15%	3 5%					
Маяки	10	21	20	1 5%						
Вихватинці	75	101	78	13 18%	4 5%	3 3%	2 2%	1 1%		
Поховання усатівського типу	35	61	53	4 7%	3 4%					

Суспільство, що розвивалося за моделлю володарювання мало обмежений доступ до Священного. Він виявлявся лише у певних місцях і окремим представникам. Саме за це вони користувалися у інших членів суспільства величезним авторитетом і довірою. У місцях проявлення Священного (храмах) сконцентрувалася велика кількість майна, яка потребувала обліку і рахунку, що призвело до виникнення писемності.

Суспільство, побудоване за моделлю володарювання створило довкола храмів перші міста. Пізніше вони почали ховати жриць або посланців до богів серед великої розкоші і чисельних супроводжувачів⁶¹.

Історично модель володарювання побудована за ієрархією суспільства виявилася більш прогресивною. Хоча ностальгія за партнерським суспільством ніколи не залишала людей, викликаючи міфи про Золотий вік достатку, гармонії і миру поміж людьми, тваринами і богами.

1. Массон В.М. Первые цивилизации. – Л., 1989. – С. 8.

2. Див.: Иванов И.С. Сѣкровищата на Варненския халколитен некропол. – София, 1978.

3. Збенович В.Г. Поселение Бернашовка на Днестре (к происхождению трипольской культуры). – К., 1980. – С. 14 – 65.

4. Бурдо Н.Б., Ковалюх М.М. Нові дані про абсолютне датування Трипілля А // Археологічні відкриття в Україні 1997 – 1998 рр. – К., 1998. – С. 61.

5. Збенович В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. – К., 1989. – С. 30.

6. Бибииков С.Н. Поселение Лука-Врублевская на Днестре. К истории ранних земледельческо-скотоводческих племен на Юге – Востоке Европы. – М. – Л., 1953. – С. 20- 77.

7. Відейко М.Ю. Архітектура поселень трипільської культури VI – III тис. до н.е. // Давні поселення України. Альбом археологічних джерел та реконструкції. Частина перша. – К., 2000. – С. 15.

8. Круц В.А. Планировка поселения у с. Тальянки и некоторые вопросы трипольского домостроительства // I полевой семинар. Раннеземледельческие поселения – гиганты трипольской культуры на Украине. – Тальянки, 1990. – С. 43 – 47; Маркевич В.И. Домостроительство племен культуры Триполье-Кукутени. – Там само. – С. 47 – 51; Колесников А.Г. Трипольское домостроительство – анализ основных концепций. – Там само. – С. 52 – 57; Шмаглій М.М., Відейко М.Ю. Трипільські протоміста // Археологія. – 1993. – № 3 – С. 52 – 63; Колесніков О.Г. Трипільське домобудівництво // Там само. – С. 63 – 73.

9. Шмаглій М.М., Відейко М.Ю. Трипільські протоміста // Археологія – 1993. – № 3. – С. 54 – 56; Відейко М.Ю. Архітектура поселень трипільської культури VI – III тис. до н.е. // Давні поселення України. – К., 2000. – С. 25 – 28; Відейко М.Ю. Давні хлібороби України. Трипільська культура // «Діти сонця». Цивілізація давньої України. – К., 2001. – С. 66, рис. 1, 5.

10. Бурдо Н.Б., Відейко М.Ю. Основи хронології Трипілля-Кукутени // Археологія. – 1988. – № 2 – С. 23.

11. Там само. – С. 23.

12. Цвек О.В. Релігійні уявлення населення Трипілля // Археологія. – 1993. – № 3. – С. 74 – 75.

13. Шмаглій М.М., Рижов С.М., Дудкін В.П. Трипільське поселення Коновка в Середньому Подністров'ї // Археологія. – 1985. – № 52. – С. 46.

14. Шмаглій М.М. Відейко М.Ю. Трипільські протоміста // Археологія. – 1993. – № 3. – С. 56.

15. Відейко М.Ю. Архітектура трипільської культури V – III тис до н.е. // Давні поселення. – С. 43 – 46.

16. Шмаглій М.М., Відейко М.Ю. Трипільські протоміста... – С. 56.

17. Oates D., Oates J. Acivilizacio hajnala. – 1983. – P. 139.

18. Мелларт Дж. Древнейшие цивилизации Ближнего Востока. – М., 1982. – С. 121.

19. Там само. – С. 124.

20. Массон В.М. Первые цивилизации. – Л., 1989. – С. 84.

21. Мелларт Дж. Древнейшие цивилизации. – С. 123, 124; Массон В.М. Древние культуры Месопотамии // Археология зарубежной Азии. – М., 1966. – С. 62.

22. Массон В.М. Древние культуры... – С. 60.

23. Дьяконов И.М. Протописменный период в Двуречье // История Древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации. – М., 1963. – С. 111.

24. Там само. – С. 111.

25. Афанасьева В.Л. Идеология, культура и искусство протописменного периода // История Древнего Востока. – С. 151.

26. Дьяконов И.М. Протописменный период в Двуречье // История Древнего Востока. – С. 111.

27. Афанасьева В.К. Идеология... – С. 151.

28. Дьяконов И.М. Протописьменный период... – С. 111.
29. Oates D., Oates J. Acivilizacio hajnala. – 1983. – P. 139.
30. Афанасьева В.К. Идеология... – С. 152.
31. Массон В.М. Первые цивилизации. – Л., 1983. – С. 91.
32. Дьяконов И.М. Протописьменный период... – С. 126.
33. Mierzejewski A. Sztuka starozytnego wshodu. – Warszawa. – 1981. – T.1. – S.50.
34. Массон В.М. Первые... – С. 9.
35. Яфанасьева В.К. Идеология... – С. 152.
36. Массон В.М. Первые цивилизации... – С. 92.
37. Элиаде М. Мифы, сновидения, мистерии. – М. – К., 1996. – С. 62 – 78.
38. Маккена Т. Пища богов. Поиск первоначального Древа познания. – М., 1995. – С. 25 – 26.
39. Якобсен Т. Месопотамия : Космос как государство // Франкфорт Г.А., Уилсон Дж., Якобсен Т.

В предверии философии. – М., 1984. – С. 133.

40. Там само. – С. 177.
41. Дьяконов И.М. Раннединастический период в Двуречье и Эламе // История Древнего Востока... – С. 162.

42. Черняков І.Т. Поселення-гіганти трипільської культури // І полевої семинар. Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине. Тезисы докладов. – Тальянки., 1990. – С. 4.

43. Массон В.М. Первые цивилизации... – Л., 1989. – С. 90.

44. Круц В.А., К истории населения трипольской культуры в междуречье Южного Буга и Днепра // Первобытная археология. Материалы и исследования. – Киев., 1989. – С. 126.

45. Круц В.А. К истории населения... – С. 120 – 121.

46. Шмаглий Н.М. Крупные трипольские поселения в междуречье Днепра и Южного Буга // Первобытная археология. Поиски и находки. – К., 1980. – С. 202.

47. Збеневич В.Г. К проблеме крупных трипольских поселений // І полевої семинар. Раннеземледельческие поселения – гиганты. – С. 11.

48. Лотман Ю.М. Несколько мыслей о типологии культур // Языки культуры и проблемы переводимости. – М., 1987. – С. 4.

49. Вайман А.А. Знаки LIL в протошумерских текстах из Джемдет Насра // Переднеазиатский сборник История и филология стран Древнего Востока. III. – М., 1979. – С. 58 – 59.

50. Дьяконов И.М. О гетерографии и ее месте в истории развития письма (Месопотамия и Иран) // Переднеазиатский сборник. Древняя и средневековая история и филология Переднего и Среднего Востока. IV – М., 1986. – С. 6.

51. Дьяконов И.М. Протописьменный период в Двуречье // История Древнего Востока... – С. 116 – 167.

52. Там само. – С. 143.

53. Falkenstein A. Archaische texte aus Uruk. – Berlin – Leipzig, 1936.

54. Лотман М.Ю. Несколько мыслей... – С. 5

55. Там само. – С. 8.

56. Збеневич В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. – Киев, 1989. – С. 87. – ис. 55 11;

57. Winn M.M. Shan. Pre-writing in Southeastern Europe. The Sygn system of the Vinca culture. 4000. В.С. – 1981.

58. Видейко М.Ю. Жилищно – хозяйственные комплексы поселения Майданецкое и вопросы их интерпретации // І полевої семинар. С. 115 – 120.

59. Ткачук Т., Мельник Я. Семіотичний аналіз трипільсько-кукутенських знакових систем (мальований посуд). – Івано-Франківськ, 2000. – С. 152 – 205.

60. Карапетьянц А.М. Китайское письмо до унификации 213 г. до н.е. // Ранняя этническая история народов Восточной Азии. – М., 1977. – С. 242.

61. Алексин В.А. Социальная история и погребальный обряд древнеземледельческих обществ. – М., 1986. – С. 137 – 144.